

ΘΕΑΤΡΟΝ

Βασιλικὸν Θέατρον: «Θεοδώρα», δράμα εἰς πράξεις τρεῖς ὑπὸ Γεωργίου Τσοκοπούλου.

ΑΠΟ τὰ φιλολογικὰ εἶδη, τὸ θεατρικὸν ἔργον ἀπαιτεῖ ἴσως τὴν μεγαλητέραν πνευματικὴν γαλήνην καὶ τὴν μακροτέραν προσήλωσιν. Καὶ ὁ πλέον πολυάσχολος, καὶ ὁ πλέον περιφροντισ, εἰμπορεῖ ἐξαιρέτα νὰ υποκλέψῃ ὀλίγον καιρὸν διὰ νὰ συνθέσῃ ἕνα λυρικὸν ποίημα, ἕνα διήγημα, ἴσως κ' ἕνα μυθιστόρημα. Δράμα ὅμως ἢ κωμωδίαν ὄχι. Διότι ἀπ' ὅλα τὰ φιλολογικὰ εἶδη, τὸ θεατρικὸν ἔργον φαίνεται νὰ εἶνε τὸ οργανικώτερον καὶ τὸ ζωντανότερον. Ἡ δὲ ζωὴ του, ἡ συγκινοῦσα, δὲν εἰμπορεῖ νὰ προκύψῃ, παρ' ἀπὸ ἕνα οργανισμὸν ὄριμον, πολυσύνθετον, πολὺπλοκον καὶ πρὸ πάντων ἄρτιον.

Διὰ τὴν ἀρτιότητα αὐτὴν ἀπαιτοῦνται ὄχι μόνον χίλια λεπτομέρεια σοφῶς ἀνταποκρινόμενα, ὄχι μόνον ἡ πολυθρόνητος ἁρμονία ἢ προϋποθέτουσα τὴν σύμπωσιν τῶν συμμέτρων μερῶν πρὸς ἕνα κέντρον, ὄχι μόνον τὴν ἀποφυγὴν κάθε περιττοῦ, ξένου καὶ ἀναταποδοτοῦ, ἀλλ' ἀκόμη καὶ τὴν ἐξέυρεσιν *ὅλων* τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων, ἐκ τῶν ὁποίων κ' ἕνα μόνον ἀνλείπη, ὁ οργανισμὸς εἶνε ἐλαττωματικὸς. Ἡ σύνθεσις λοιπὸν τοῦ τελείου θεατρικοῦ ἔργου—μικροῦ ἢ μεγάλου, σοβαροῦ ἢ ἐλαφροῦ, ὀδιδάφορον, διότι ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔποψιν μία φάρασα ὡς ἡ «Κυρία Μογκοντέν» δὲν διαφέρει διόλου ἀπὸ ἕνα «Οἰδίποδα Τύραννον», — ἀπαιτεῖ, ἀνεξαρκῆτως τῆς ποιητικῆς ἰδιοφυίας καὶ τῆς οἰασθῆποτε δημιουργικῆς δυνάμεως, καὶ ἀνεξαρκῆτως ἀκόμη τῆς ἐμπνεύσεως, ἢ ὁποία πολλακίς εἶνε στιγμιαία, ἀπαιτεῖ, λέγω, χρόνον καὶ ἄνεσιν. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ πλέον ἔμπειροι θεατρικοὶ συγγραφεῖς ἀφιερῶνουν εἰς τὴν σύνθεσιν ἐνὸς ἔργου πολὺν καιρὸν, κατὰ τὸν ὅποιον δὲν σκέπτονται καὶ δὲν κάμνουν τίποτε ἄλλο. Ἡ ἀλήθεια εἶνε ὅτι εἰς τοὺς εὐτυχισμένους τόπους, οἱ συγγραφεῖς δὲν ἔχουν ἀνάγκην νὰ κάμουν καὶ τίποτε ἄλλο. . . Ἐνα θεατρικὸν ἔργον τὸν χρόνον. Τὸ μελετοῦν συνήθως εἰς τὴν πόλιν, τὸ ὀριμάζον καλὰ μέσα εἰς τὸ μυαλὸ τῶν, τὸ γράφουν ἔπειτα εἰς τὴν ἐξοχὴν, καὶ ἐπιστρέφουν διὰ νὰ τὸ παίξουν καὶ νὰ πλουτήσουν. . . Ὑπὸ τοὺς ὄρους αὐτοὺς, ἢ τελειότης τῶν ξένων ἔργων δὲν εἶνε διόλου ἐκπληκτικὴ, ὅπως δὲν πρέπει νὰ εἶνε καὶ ἡ ἀτέλεια τῶν ἑλληνικῶν.

Διότι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς, οἱ περισσότεροι καὶ — δυστυχῶς — οἱ καλλίτερα προικισμένοι, δὲν διαθέ-

τουν πρὸς σύνθεσιν εἰμὴ καιρὸν κλοπιμαῖον. Κάμνουν χίλια ἄλλα πράγματα διὰ νὰ ζήσουν, καὶ ἐν τῷ μεταξῷ, κλεφτά, βιαστικά, βασανισμένα καὶ παραξάλισμένα, σοῦ σκαρώνουν ἕξαφνα ἕνα δράμα ἢ μίαν κωμωδίαν. Ὡς παράδειγμα εἰμπορεῖ νὰ μᾶς χρησιμεύσῃ ὁ κ. Τσοκόπουλος, ὁ συγγραφεὺς τῆς «Θεοδώρας». Ἔχει φιλοδοξίαν ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ ἔχει καὶ οἰκογένειαν. Μερικὰ ἔργα του μᾶς πείθουν ὅτι ἔχει καὶ ἰδιοφυίαν. Τί θέλετε ὅμως νὰ κάμῃ; Νὰ ἐξοδεύσῃ ἕνα χρόνον ἢ ἕξη μῆνες, διὰ νὰ γράψῃ μόνον ἕνα τρίπρακτον δράμα; Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε κερδίσῃ ἀπὸ τὸ προηγούμενον πολλά. Κ' ἐπειδὴ δὲν ἐκέρδισεν οὔτε ὀλίγα, ἐξακολουθεῖ, διὰ νὰ ζήσῃ, νὰ κάμῃ ὅ,τι εἰμπορεῖ. Ἐργάζεται εἰς ἕνα γραφεῖον, ἄς εἴπωμεν ἔμπορικόν, ὅπως ὁ Παλαμᾶς εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Πανεπιστημίου. Τρέφει μὲ χρονογραφήματα δύο ἢ τρεῖς ἡμερηΐδας ἀθηναϊκᾶς· ἔχει τὴν ἀνταπόκρισιν ἄλλων τόσων τοῦ Ἐξωτερικοῦ· γράφει εἰς ὅλα τὰ περιοδικὰ κατασκευάζει κάπου κάπου καὶ ἀναγνώσματα. Καὶ ὁσάκις τοῦ μένει κωρός, — φαντασθῆτε πλέον πόσος εἰμπορεῖ νὰ τοῦ μένῃ καὶ πόσον ἡσυχος νὰ εἶνε, — τὸν ἀφιερῶναι εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου, τοῦ διηγήματος ἢ τοῦ δράματος. Ἐἶνε, μὰ τὴν ἀλήθειαν, νὰ τὸν λυπάται κανεὶς καὶ νὰ τὸν θαυμάζῃ. Ἐὰν ὁ συμπαθὴς μας φίλος ἐξοῦσεν ἄλλοῦ, μὲ τὴν ἀξίαν ποῦ ἔχει, θὰ ἡμποροῦσε νὰ ζῇ γράφων ἕν χρονογράφημα εἰκοσιπέντε στίχων τὴν ἡμέραν. Ἴσως τότε θὰ εὐκαιροῦσε νὰ γράψῃ καὶ ἀπὸ μίαν «Θεοδώραν» κάθε δύο χρόνια, ἕως ὅτου ἡ μεγάλη ἐπιτυχία καμιάς θὰ τῷ ἐπέτρεπε νάφισῃ καὶ τὸ χρονογράφημα διὰ νάφροσισθῇ εἰς τὸ θέατρον. Ἐδῶ εἶνε ὑποχρεωμένος νὰ τὰ κάμῃ ὅλα, — καὶ φυσικὰ τίποτε.

Ἐὰν λοιπὸν ἡ «Θεοδώρα», ὡς ἔργον τῆς βίας καὶ τῆς ρειμούλας τοῦ καιροῦ, τῆς παραξάλης καὶ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ ξεθεώματος, δὲν εἶνε ὅ,τι ἔπρεπε νὰ εἶνε, ποῖον εἶνε τὸ λάθος τοῦ κ. Τσοκοπούλου; Κατ' ἐμὲ κοιτὴν ταπεινὸν, τὸ λάθος τοῦ κ. Τσοκοπούλου εἶνε τοῦτο: «Ὅτι ἐνῶ δὲν ἔχει καιρὸν καὶ γαλήνην νὰ γράψῃ ἔργα μακροῦς ἀναπνοῆς», ἐπιμένει νὰ τὸ κάμῃ. Καὶ ἐνῶ, ὡς κατ' ἐξοχὴν νοήμων ἄνθρωπος ποῦ εἶναι, εἶχε πλήρη συναίσθησιν — εἶμαι βέβαιος, — ὅτι ἡ «Θεοδώρα» του δὲν ἐβγῆκε καλὴ, δὲν ἐπέτυχε στὸ ψῆσιμον, δὲν ὀρίμασεν ἀρκετά, ὅτι ἄλλα εἶχεν εἰς τὸν νοῦν του καὶ ἄλλα μᾶς εἶπε, ὅτι τὸ ἔργον εἶνε οὕτωςαιτεῖν ἢ γελοιογραφία τοῦ σχεδίου του, — ἐν τούτοις, μὲ ὅλ' αὐτὰ, ἀντὶ τὴν ἀσχίση τὸ χειρογράφον του, τὸ δίδει εἰς τὸ Βασιλικὸν καὶ. . . . μᾶς φέρει σήμερον εἰς τὴν πολὺ δυσάρεστον θέσιν νὰ τὸ κρίνωμεν καὶ νὰ τὸ ἐπικρίνωμεν. Ὁ φιλόλογος, ὁ ποιητής, — πολὺ φοβούμεθα, — γίνεται πάλιν ἔμπορος καὶ βιομηχανος. Ἐλπίζει ὅτι αἱ ἀτέλεια τοῦ ἔργου του δὲν θὰ ὑποπέσουν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ μεγάλου κοινοῦ, καὶ ἀρχίζει νὰ λογαριάξῃ θριάμβους, σειρὰν παραστάσεων καὶ ποσοστά. Τὸ ὁποῖον καὶ ἔγινε. Διότι ἡ «Θεοδώρα» ἔκαμεν ἤδη σειρὰν παραστάσεων κ' ἔδραψε χειροκροτήματα ραγδαία. Ἴσως μάλιστα ὁ συγγραφεὺς τῆς νὰ ἐκέρδισε καὶ κάτι τί. Μόνον ὡς φιλόλογος δὲν ἐκέρδισε τίποτε· εἰμπορεῖ μάλιστα καὶ νὰ ἐξημιώθῃ.

Βεβαίως, οἱ χειροκροτήσαντες ἐκθύμως τὸ δράμα, θὰ παραξενευοῦνται ἂν διαβάσουν αὐτὰ ποῦ γράφω. Διότι θὰ ἔχουν τὴν ιδέαν ὅτι ἡ «Θεοδώρα» εἶνε ἀριστούργημα. Δυστυχῶς δὲν εἶνε. Ἔχει μόνον ὅ,τι ἀπαιτεῖται διὰ νόρσῃ εἰς ἕνα κοινὸν ἀμαθῆς κατὰ βάθος, ἀνίδεον καὶ ἀκαλαίσθητον, ἐκ τῆς καλῆς λεγομένης τάξεως. Δὲν εἶνε ποιητικὸν ἔργον περισσότερον ἀφ' ὅ,τι εἰμπορεῖ νὰ εἶνε ἕνα καλὸν χρονογράφημα τοῦ ἰδίου κ. Τσοκοπούλου. Ὡς γλώσσα, ὡς ιδέαι καὶ ὡς ἰδέαι, ἀποτελεῖ ἀκριβῶς τὸν χρυσοῦν ἐκεῖνον μέσον ὄρον, ὁ ὁποῖος ἀποκλείει τὴν ποιήσιν ἀλλ' ἐξασφαλίζει τὸν θανασμὸν τῶν ἀσπῶν. Ἐδιαβάσατε τὸν ὕμνον εἰς τὰς Ἀθήνας ποῦ ἐδημοσίευσαν καὶ τὰ «Παναθηναῖα»; Ἐ, ὅσον ἀπέχει ὁ ὕμνος αὐτὸς ἀπὸ ἕνα ὕμνον τοῦ Παλαμᾶ π.χ., ἄλλο τόσον διαφέρει καὶ ὁλόκληρος ἡ «Θεοδώρα», ὡς ἔργον φιλο-

λογικόν, ἀπὸ τὴν «Τρισεύγενήν» τοῦ ἰδίου, ἀπὸ ἓνα δράμα δηλ. διὰ τὸ, ὅποιον θὰ ἠμπορούσαμεν νὰ εἰπωμεν ὅτι, με ὅλας του τὰς ἐλλείψεις καὶ τὰς ἀτελείας, εἶνε ἔργον.

Ἄλλὰ δὲν εἶνε καμία ἀνάγκη — θάντιτάξετε — ὅλα τὰ θεατρικὰ ἔργα νὰ ἔχουν τὴν οὐσιαστικὴν ἀξίαν τῆς «Τρισεύγενης», οὔτε ὅλοι οἱ συγγραφεῖς νὰ εἶνε τῆς δυνάμεως ἑνὸς Παλαμᾶ. Συμφωνῶ. Διὰ τὴν πτωχὴν μας μάλιστα φιλολογίαν ἴσως θὰ ἦτο τοῦτο καὶ περιττὴ πολυτέλεια. Ὑπάρχουν καὶ κατώτερα εἶδη Τέχνης, τὰ ὅποια δὲν εἶνε ὅλας διόλου ἀξία περιφρονήσεως. Τί σὰς λέγουν, π. χ. τὰ δράματα τοῦ Σαρδοῦ; Φρονῶ ὅτι ἡ «Θεοδώρα» τοῦ κ. Τσοκοπούλου οὐσιαστικῶς, δηλαδὴ ποιητικῶς, δὲν εἶνε διόλου ὑποδεστέρα τῆς «Θεοδώρας» τοῦ Σαρδοῦ. Ἄλλ' ἐνῶ ὡς σύνθεσις, ὡς ἐκτέλεσις, ὡς ὀργανισμός, ἓνα δράμα τοῦ Σαρδοῦ εἶνε κάτι τι τέλειον — Δώρα, Φαιδώρα, Θεοδώρα καὶ πάει λέοντας, — ἡ «Θεοδώρα» τοῦ κ. Τσοκοπούλου ὡς σύνθεσις εἶνε ἀτελεστάτη. Ἴδου σπουδαία, μὰ τὴν ἀλήθειαν, διαφορὰ. Καὶ δικαιοῦται κανεὶς νὰ ἐρωτήσῃ: Ἄν δὲν ἔχη καὶ αὐτὸ, τί ἔχει λοιπόν, καὶ ποῖος εἶνε ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεώς της;

Πρέπει ἄρα γε νὰ εἰσέλθωμεν καὶ εἰς τὰς λεπτομερείας; Θὰ ἦτο πολὺ ἀνιαρὸν καὶ ἴσως ἄσκοπον. Ὁ κ. Τσοκόπουλος ἐπινοεῖ κάποιον υἱὸν τῆς Θεοδώρας, τὸν ὅποιον εἶχεν ἀποκτήσῃ, πολὺ πρὶν γίνῃ Αὐτοκρατορίσσα, κατὰ τὴν σκοτεινὴν τῆς νεότητά. Ὁ νέος Ἰωάννης ἔρχεται ἀπὸ τὰς Ἀθήνας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ζητῶν δύο γυναῖκας: τὴν νεαρὰν Ἀπολλωνίαν, τὴν ὅποιαν ἐγνώριζε καὶ ἠγάπησεν εἰς μίαν φιλοσοφικὴν Σχολὴν τῶν Ἀθηνῶν, καὶ τὴν μητέρα του, τὴν ἄγνωστον, περὶ τῆς ὁποίας ξεψυχῶν ὁ πατήρ του τοῦ εἶχεν εἰπῆ ὅτι εὐρίσκειται ἐπίσης εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ χωρὶς νὰ προφθάσῃ νὰ τοῦ ἀποκαλύψῃ ὅτι εἶνε καὶ ἡ Αὐτοκρατορίσσα. Τὴν Ἀπολλωνίαν τὴν συναντᾷ καὶ τὴν ἀναγνωρίζει ὑπὸ τὸ ὄνομα Πελαγία εἶνε τώρα καθαρίστρια, εἰς τὴν ἀκολουθίαν τῆς Θεοδώρας. Ἄλλὰ μία περιπέτεια τὸν θέτει ἀμέσως καὶ ἀντιμέτωπον τῆς μητρός του. Λαμβάνει ἐνεργὸν μέρος εἰς κάποιαν στάσιν ἐναντίον τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας. Ἡ στάσις πνίγεται εἰς τὸ αἷμα τῆς καὶ οἱ ἀρχηγοί, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Ἰωάννης, συλλαμβάνονται καὶ ἀνακρίνονται ὑπ' αὐτῆς τῆς Θεοδώρας. Κατὰ τὴν ἀνάκρισιν, ἡ Θεοδώρα ἀναγνωρίζει τὸν υἱὸν τῆς, ἀλλὰ, χωρὶς νὰποκαλυφθῆ εἰς αὐτὸν, ἀρκεῖται νὰ τοῦ φερθῆ με τρυφερότητα καὶ νὰ διατάξῃ νὰ τὸν περιποιηθῶν εἰς τὴν φυλακὴν του. Ἡ διαγωγή τῆς παρεξηγεῖται καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ ἐκλαμβάνει τὸ μητρικὸν τῆς αἶσθημα ὡς ἐρωτικὸν πάθος. Ἡ Θεοδώρα τότε ἀποκαλύπτει πρὸς τὸν Ἰουστινιανὸν ὅτι εἶνε υἱὸς τῆς ὁ ὥρατος, ὁ γενναῖος καὶ σοφὸς ἐκεῖνος Ἰωάννης, καὶ συγχρόνως τὸν πείθει νὰ τὸν ἀνακηρύξουν διάδοχόν των. Ἄλλ' εἶνε πλέον ἀργά: διὰ τὸν Αὐτοκράτωρ διατάσῃ νὰ φέρουν τὸν Ἰωάννην ἐνώπιόν του, ὁ μάλιστα ἀναγγέλλει ὅτι οἱ συστασιῶται ὅλοι ἐθανατώθησαν.

Μὲ αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν ὁ Σαρδοῦ θὰ ἔκαμε θαύματα. Ὁ κ. Τσοκόπουλος δὲν ἔκαμε παρὰ τρεῖς πράξεις βιαστικῶς, ἀτόνους καὶ ἑλλιπείς. Εἰς τὴν πρώτην, ἓνας καλόγηρος στυλῆτης προφητεύει ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ στυλοῦ του ἀπαίσια καὶ ἀτελείωτα, τὰ ὅποια οἱ συστασιῶται εἰσιμαζοῦνται νὰ πραγματοποιήσουν. Εἰς τὴν δευτέραν, παρακολουθοῦμεν ἀπὸ τὰν ἀκτορὰ τὴν στάσιν, τὴν καταστολὴν τῆς καὶ τὴν σύλληψιν τῶν ἀρχηγῶν. Μία ἀληθινὰ δραματικὴ σκηνή, ἡ ἀναγνώρισις τοῦ υἱοῦ ὑπὸ τῆς μητρός, βιάζεται καὶ αὐτὴ νὰ τελειώσῃ. Ἡ τρίτη πράξις καταναλίσκεται σχεδὸν ὀλόκληρος ὑπὸ τῆς πομπῶδους ὑποδοχῆς τῶν πρέσβων, ἡ ὅποια εἶνε ὅλας διόλου περιττὴ καὶ διὰ τὸ δράμα ἀρχίζει κάπως νὰ γίνεταὶ δράμα καὶ κάτι περιμένει κανεὶς, ἀναγγέλλεται αἴφνης ὁ θάνατος τοῦ Ἰωάννου καὶ τὸ τέλος τοῦ ἔργου. Ὁ θεατὴς δὲν προφθαίνει οὔτε νὰ γνωρίσῃ καλὰ-καλὰ τὰ πρόσωπα, οὔτε νὰ συγκινηθῆ ἀπὸ τὴν

τύχην των. Τὸ δράμα καταντᾷ νὰ ἔχη τὴν ὑποτυπώδη συντομίαν ἀπλοῦ διηγηματιοῦ. Γεμίζει ὀλόκληρον θεατρικὴν ἐσπέραν, ἀλλὰ με θαύματα ξένα, περιττά. Τάναγκαῖα, τὰ ἰδικά του, εἶνε ὀλίγα, ἀνεπαρκῆ, καὶ ἀποτελοῦν δράμα ἐν τῷ γίνεσθαι, ἀπλοῦν σκαρίφημα, χωρὶς ἐξέλιξιν, χωρὶς πρόοδον, χωρὶς κορύφωμα. Ἐχρειάζετο ἀκόμη πολὺ μεγαλητέρα πλοκή, περισσοτέρα δράσις. Ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶχε καιρὸν νὰναπτύξῃ τὸ θέμα του καὶ οὕτω δὲν κατώρθωσε νὰ φθάσῃ μέχρι τῆς δραματικῆς συγκινησεως. Ὁργανισμὸς ἀτελής, ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἀρίτων μελῶν, ἀπολύτως ἀναγκαιῶν διὰ τὴν ζωὴν του.

Ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἐποψὶς ὑπὸ τὴν ὁποίαν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετασθῆ τὸ ἔργον τοῦτο: ἡ ἱστορικὴ. Λέγουν — καὶ τὸ πιστεύω — ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἐμελέτησε πολὺ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν καὶ ἰδιαιτέρως τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τὴν Θεοδώραν, ὅτι ἡ Θεοδώρα τὸν εἶνε «ἀπάντησις» εἰς τὴν ἀνιστόρητον Θεοδώραν τοῦ Σαρδοῦ, καὶ ὅτι ἐκτὸς τοῦ Παπαρηγοπούλου, ὁ ὅποιος εἶνε ἡ μόνη πηγὴ πολλῶν βυζαντινῶν μας δραματογράφων, ἐσχετίσθη ἀκριτὰ καὶ με τὸν Σλουμπερτζε καὶ με τὸν Δήλ. Εἶμαι ἐντελὸς ἀναρμόδιος νὰ ἐπαινώσω τὸν κ. Τσοκόπουλον διὰ τὰς ἱστορικὰς του ἐρεῦνας. Τίποτε ἀπ' αὐτὰ δὲν εἰξεύρω. Εἰξεύρω μόνον ὅτι ὅταν πηγαίνω εἰς τὸ θέατρον νὰ ἰδῶ ἓνα δράμα με τὸν τίτλον «Θεοδώρα», ἀξιώ νὰ μάθω ὄχι μόνον τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχὴν τῆς ἱστορικῆς ἡρωίδος, ὡς νὰ ἦτο ἡ κοινοτέρα θνητὴ. Ἀπὸ ζωὴν κάτι ἔμαθα με τὸ ἔργον τοῦ κ. Τσοκοπούλου ἀπὸ ψυχὴν τίποτε. Καὶ ὄχι μόνον ἡ Θεοδώρα μένει δι' ἐμὲ ἀχαρκτηριστος καὶ ἀψυχος, ἀλλὰ καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ πρόσωπα τοῦ ἔργου.

Μ' ὄλ' αὐτὰ, δὲν φρονῶ — κάθε ἄλλο! — ὅτι τὸ δράμα τοῦ κ. Τσοκοπούλου εἶνε ἀπὸ τὰ χειρότερα ποῦ ἐγράφησαν. Τὸ κρίνω αὐστηρῶς, ἔχων ὑπ' ὄψει μου καὶ τὴν φήμην καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ συγγραφέως. Τὸ ἴδιον δράμα, ἂν παρουσιάζετο ὡς πρωτόλειον ἀγνώστου, θὰ μ' εὐρίσκεν ἴσως ἐνθουσιῶδη ἐπαινέτην. Ποτὲ ἓνα ἔργον τοῦ κ. Τσοκοπούλου δὲν εἰμπορεῖ νὰ εἶνε ἀπολύτως ἀσχημον. Ὁ συγγραφεὺς ἔχει πάντοτε ἐπαρκῆ δόσιν φυσικῆς καλαισθησίας, ἡ ὅποια τὸν ἀποτρέπει τόσον ἀπὸ τὰ παρατόλμα καὶ τὰ ἐπικίνδυνα, ὅσον καὶ ἀπὸ τὰ ὑπερβολικῶς τετριμμένα. Με τὴν ἰδίαν φρόνησιν, ἀποφεύγει καὶ τίς κακοτοπιὰς καὶ τὰ πολὺ εὐβρατα μέρη. Ἡ Θεοδώρα του ἔχει καὶ αὐτὴ μίαν σχετικὴν ἀνθηρότητα, πρωτοτυπίαν καὶ χάριν. Ὅχι, ὁ κ. Τσοκόπουλος δὲν εἶνε κοινὸς λογοκόπος. Καὶ δι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἔχομεν τόσας ἀπαιτήσεις ἀπὸ ἓνα φιλολογικὸν ἔργον, φέρον τὴν ὑπογραφήν του. Αἱ ἀπαιτήσεις μας αὐταὶ θὰ ἱκανοποιούντο, εἴμεθα βέβαιοι, ἂν ποτε αἱ βιωτικαὶ περιστάσεις ἐπέτρεπον εἰς τὸν κ. Τσοκόπουλον νὰφοσιωθῆ ἡσυχος, γαλήνιος, πραγματικῶς εὐκαίριος, εἰς τὴν θεατρικὴν φιλολογίαν. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ὅμως ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐργάζεται σήμερον, περισπώμενος ἀπὸ χίλια πράγματα, στήφων, ξεζουμίζων καὶ καταβασανίζων νύκτα καὶ ἡμέραν τὸ μυαλό του, αὐτὸ μού φαίνεται ἀδύνατον. Ὁ κ. Π. Δημητριάκοπουλος, πολυγράφος τῆς ἀνάγκης ἐπίσης, ἰσχυρίζεται τουλάχιστον ὅτι τὰ φίλια πνεύματα τῶν νεκρῶν τοῦ ὑπαγορεύουν τὰ γραφόμενά του... Ἄλλ' ὁ κ. Τσοκόπουλος, πιστεύω, τὰ περιμένει ὅλα μόνον ἀπὸ τὸ πνεῦμα τὸ ἰδικόν του: τὸ δὲ πνεῦμα τῶν ζωντανῶν ἀνθρώπων ἔχει φεῦ! τὸ ἐλάττωμα νὰ ζαλιζέται καὶ νὰ κουράζεται.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ